
TÖTÖSYJEVA SISTEMSKO-EMPIRIČNA PRIMERJALNA KNJIŽEVNOST: POT IZ »KRIZE«?

Steven Tötösy de Zepetnek: Comparative Literature: Theory, Method, Application. Amsterdam – Atlanta: Rodopi, 1998; 298 str.

Naslov knjige kanadskega komparativista madžarske narodnosti Stevena Tötöyja *Comparative Literature: Theory, Method, Application* na prvi pogled navaja k predpostavki, da gre za še en priročniški poskus opredelitve predmeta in metod te relativno mlade discipline (katere samopremislek se v zadnjih desetletjih težko izogne razpravljanju o taki ali drugačni »krizi« in jo morda ravno ta permanentna krizna zavest sili v nenehno prevpraševanje lastnih temeljev, metod in celo lastne smiselnosti, ki jih pred njo postavlja upadanje pomena literature v njeni klasični obliki). Toda ta predpostavka za Tötösyjevo knjigo drži le do neke mere: sicer želi biti uporabna za učence in učitelje, vsaj njen prvi del je napisan v klenem, enoznačnem jeziku »manifesta«; in vendar je zaradi nekaterih potez ne moremo primerjati s podobnimi publikacijami iz preteklih desetletij, ki skušajo povezati značilnosti različnih komparativističnih šol in različnih teoretskih tokov v nekakšen spravljiv konglomerat starega in novega.¹

Tötösy namreč predlaga radikalno prenovu primerjalne književnosti, »New Comparative Literature«, ki naj bi izzivom časa odgovorila z novo teorijo in metodologijo, s t. i. sistemskim in empiričnim pristopom. Tradicionalna komparativistika je bila res usmerjena pretežno k Evropi, toda v primerjavi z nacionalnimi literarnimi vedami je bila vseeno neprimerno bolj odprta nadnacionalnemu, medkulturnemu in tudi interdisciplinarnemu raziskovanju, skratka, vključevanju »drugačnosti« – tudi zato je še vedno sposobna s primerjalno metodo in perspektivo prispevati k »sodobnemu znanju«, ki je za družbo relevantno.² Vendar se mora tega lotiti na podlagi prenovljenih izhodišč, ki jih Tötösy artikulira v obliki nekakšnega manifesta, kjer najprej predstavi empirične in sistemske okvire preučevanja književnosti, zatem pa v študijah naniza primere uporabe teh okvirov na različnih raziskovalnih področjih. Kot deset temeljnih načel primerjalne književnosti naniza.³

1. Pomen metode v komparativističnem raziskovanju
2. Postulat dialoga med različnimi kulturami, jeziki in literaturami
3. Nujnost temeljitega poznavanja več jezikov in literatur
4. Interes za študij literature v povezavi z umetnostmi in v odnosu do drugih humanističnih in družbenih ved
5. Študij posameznih literatur s posebno pozornostjo do angleščine (kot »lingua franca«)
6. Osredotočanje na literaturo v kulturnem kontekstu (za razliko od kulturnih študij s težiščem na literaturi)
7. Inkluzivnost na teoretskem, metodološkem in ideološkem področju (vključevanje kulturnega obrobja)
8. Metodološko vztrajanje pri interdisciplinarnosti in timskega delu

9. Promocija komparativistike kot globalne in inkluzivne discipline mednarodne humanistike

10. Predanost in zavezanost komparativistov vrednotam vključevanja in multikulturalnosti

Teh deset načel predstavlja sprejemljiv okvir komparativističnega raziskovanja, če izvzamemo v njih izraženo težnjo po unifikaciji metodologije v smislu sistemsko-empiričnega modela, ki je v obdobju metodološkega pluralizma nekoliko vprašljiva.⁴ Že iz njih pa je dobro viden nenavaden poudarek na vključevanju »drugačnosti« in multikulturalnosti, s čimer komparativistično raziskovanje dobiva izrazito ideološke konotacije. To je mogoče razumeti v smislu Tötösyjeve težnje, da vrne primerjalni književnosti in raziskovanju literature nasploh njegov družbeni pomen, želje po »relevantnosti in legitimizaciji preučevanja literature in kulture« (262), skratka, da prepriča javnost o pomenu in dometu tovrstnih raziskav. Disciplina, ki je nenehno na udaru institucionalnih restrikcij in katere marginalizacija je v tem trenutku že alarmantna, saj ji grozi razpustitev v le enega izmed poljubnih raziskovalnih modelov v okviru kulturnih študij, je v ta položaj zašla tudi zaradi prakse, ki se je izrodila v spekulativno teoretiziranje, odtegnjeno zgodovinskim in empiričnim dejstvom in vse bolj predano intuiciji, esejiziranju, metaforiki in odkrivanju že zdavnaj izrečenega. Dobro možnost preobrata nastale situacije vidi Tötösy v funkcionalno orientiranem metodološkem okviru primerjalne književnosti, ki ga nekoliko dolgovечно imenuje »sistemski in empirični pristop k literaturi in kulturi« (»The Systemic and Empirical Approach to Literature and Culture«; za naše potrebe na kratko SEALC). Gre za pristop, ki v resnici le pri Tötösyju nastopa kot enoten okvir, sicer pa je izpeljan iz niza včasih zelo različnih šol, izhajajočih iz tradicije formalizma, strukturalizma, literarne sociologije idr., za katere je vprašljivo, ali lahko sploh govorimo o vsem skupni filozofski ali vsaj metodološki podlagi (konstruktivizmu).⁵ Avtor se te heterogenosti zaveda, zato skuša najti v teh pristopih, ki jih razume kot skupino »sistemsko-institucionalnih okvirov in metodologij za preučevanje literature« (29), konceptualno enotnost. Odkriva jo v podobnem razponu pojavov, ki jih ti pristopi dojemajo kot povezane in torej kot predmet opisa in interpretacije (torej celotno področje »literarnega življenja«, literarno-družbene komunikacijske situacije); enotnost pa išče še v podobnih hevrističnih modelih, temelječih na semiotiki, literarni sociologiji, teoriji komunikacije in teoriji samoreferenčnih sistemov ter končno skupni nagnjenosti k opazovanju in verifikaciji ter nasprotovanju spekulaciji in intuiciji.

Pristopov, ki jih Tötösy uvršča v svoj okvir SEALC, je šest, knjiga pa nam prinaša krajše slovarske definicije teh pristopov izpod peres različnih avtorjev:

1. **Empirična literarna veda (ELV)** (»Empirische Literaturwissenschaft«), kot jo je razvil predvsem Siegfried J. Schmidt na temeljih radikalnega konstruktivizma, ločuje znanstveno-empirično raziskovanje literature od interpretacije, opisuje literarni sistem od zunaj glede na estetsko in polivalenčno konvencijo, njen predmet pa ni le tekst, temveč tudi produkcija, recepcija in obdelava tekstov; pri tem uporablja metodologijo družbenih ved (tudi statistične metode), preverjanje hipotez in evalvacijo rezultatov.⁶

2. **Teorija literarne institucije** (»L'institution littéraire«, utemeljitelj Jacques Dubois) razume literaturo kot polje, v katerem se realizira vse literarno izkustvo, ki ga zamejujeta dve neločljivi in prepletajoči se praksi: organizatorična

(tehnično-organizacijska infrastruktura, institucije, tehnologije reproduciranja, ekonomika in trženje produktov, promocija in vrednotenje – nagrade, kritika, sejmi) in na drugi strani imaginativno-ustvarjalna, ki je povezana predvsem s produkcijski pólom.

3. Polisistemska teorija (»Polysystem Theory«, utemeljitelj Itamar Even-Zohar) temelji na semiotiki in teoriji komunikacije in razume literaturo kot kompleksno celoto sistemov, raziskuje pa predvsem mednarodne povezave nacionalnih literarnih sistemov in osrednjo vlogo prevoda v komunikacijskih mehanizmih literarnih kontaktov.

4. Teorija sistema pisanega teksta (»système de l'écrit«, utemeljitelj Robert Estivals) preusmerja pozornost z linearne dvojice avtor-bralec na funkcionalno-strukturne vidike. Z delitvijo področja v tri sklope (produkcija, distribucija, komunikacija/ohranjanje) na aplikativni ravni omogoča preučevanje uredniških politik, knjižničnih praks ipd.

5. Teorija literarnega polja (»champ littéraire«, utemeljitelj Pierre Bourdieu) opisuje avtonomno družbeno področje, ki ga sooblikujejo vsi udeleženci v literarni praksi, in se osredotoča na preučevanje nastajanja in ohranjanja pozicij in struktur v polju s pomočjo konfliktov, bojov in postopkov institucionalizacije ter vpliv tega dogajanja na samo literarno produkcijo.⁷

6. Teorija literature kot sistema med drugimi družbenimi sistemi (Niklas Luhmann) razume umetnost in literaturo v sklopu širšega procesa družbene diferenciacije in avtonomizacije različnih podsistemov, za katere je značilna samoreferenčna zaprtost in naraščajoča kompleksnost.⁸

Vsi ti pristopi imajo nedvomno določene skupne poteze, med katerimi morda najbolj izstopa težnja po vključitvi literature v širše družbene kontekste, torej obravnava celote »literarnega področja« in njegovih vpetosti v socialno interakcijo: na podlagi tega bi jim pogojno lahko rekli sistemski, čeprav skupni presek takó pojmovane sistemskosti nikakor ne zajema denimo Luhmannovega kompleksnega pojma sistema. Vendar je že tu mogoče videti, da so lahko ti »sistemski« pristopi bodisi zelo empirični, kot velja morda najbolj za ELV, ali spet zelo abstraktni in filozofsko spekulativni, kar je nedvomno značilno za Luhmannovo sistemsko teorijo. Že na tem mestu je – poleg nujnega očitka o nehomogeni predstavitvi omenjenih pristopov vsled različnih piscev definicij – tako mogoče izreči bojazen, da SEALC, kot ga pojmuje Tötösy, ne predstavlja tako zanesljivega in trdnega okvira za prenovo discipline, kot bi si ga bilo mogoče želeli. Še bolj se ta vtis pokaže pri sledečih šestih poglavjih, ki so poskus selektivne aplikacije omenjenih načel na konkretne raziskovalne primere (uvodno poglavje, ki načelno obdela teoretične in metodološke vidike pristopa, zavzema le dobrih 30 strani od skupno 260 strani besedila). Nedvomno je taka aplikacija metodološko-teoretičnega okvira umestna poteza sodobnega znanstvenega priročnika,⁹ a v tem primeru morda še bolj izpostavi njegove šibkosti.

V prvem od šestih poglavij, ki se ukvarjajo s posameznimi primeri, Tötösy med drugim z uporabo statistične metode in vprašalnikov raziskuje problem kulturne participacije madžarskih Kanadčanov, pri čemer se razkrije nadpovprečno visoka stopnja njihove udeležbe posebno v literaturi; v kombinaciji z nizozemskimi empiričnimi raziskavami, ki podobno ugotavljajo večjo kulturno participacijo imigrantov, lahko take raziskave pripomorejo k spodbijanju razširjenega predsodka o kulturni nedejavnosti imigrantov in torej navajajo k vključevanju »drugosti« (mimogrede, to je za Tötösyja ekspliciten

cilj komparativistike, za katerega se večkrat zavzame in v skladu z njim celo snuje svoje raziskave). V drugem sklopu, posvečenem interdisciplinarnosti, se Tötösy prepričljivo ukvarja s problemom dojemanja realizma v literaturi in filmu na primeru Döblinovega romana *Berlin Alexanderplatz* in Faßbinderjeve ekranizacije ter z analizo Kozstolányjevega romana *Ana Édes*, v katerem skuša demonstrirati interdisciplinarno sodelovanje komparativistike s farmakologijo: ponudi novo interpretacijo ključnega dogodka v romanu,¹⁰ umora, oprto na poznavanje učinka neke substance, ki so jo uporabljali kot ilegalno sredstvo abortiranja – nepoznavanje tega je dosedanje interprete vodilo v enostranske interpretacije.

V tretjem razdelku se Tötösy posveti obrobni oziroma svoji »paradigmi središče-obrobje«, kjer najprej načelno zagovarja prednosti kanadskega kulturnega modela sobivanja, ki ne prisiljuje v asimilacijo, pred ameriškim »melting potom« ali evropskimi tradicionalno nacionalističnimi in asimilativnimi modeli – meni, da ima kanadski model v dobi migracij številne prednosti, saj se nehomogenosti v prihodnosti ne bo mogoče upirati. V okviru analize obrobni obravnava tudi vzhodno-srednjeevropski kulturni prostor, za katerega ugotavlja, da je bil obrobje obrobja, stisnjen med zahodne in vzhodne (marksistične) vplive; ravno zato nosijo te literature in kulture določene skupne poteze: pozen začetek erotične eksplicitnosti, nerazvit postmodernizem, seksualni diskurz ženskih avtoric ohranja visoko stopnjo simbolosti in metaforike (v tem kontekstu je omenjena tudi slovenska pisateljica Berta Bojetu); velik družbeni pomen umetnikov in intelektualcev, ki upada šele v devdesetih po razpadu vzhodnega bloka; kulturno pogojena patriarhalnost in seksizem, močna nacionalna zavest in redki izstopi iz nje. Še vedno v duhu postkolonialistične in multikulturne zasnove vključevanja obrobja se naslednje poglavje, namenjeno vprašanju ženske literature, začne z obsežnim razpravljanjem o družbeni prevladi moških in zgodovinsko patriarhalni naravnosti družbe – v imenu konstruktivistične etike Tötösy celo postavi 15 pravil (!) za vedenje moških do žensk v smislu »spolne odgovornosti« (ta vključujejo tako branje feministične literature kot celo menjavo plenice – ne glede na to, koliko se lahko strinjamo s Tötösyjevimi ugotovitvami o nepravilni prevladi moških, ne nazadnje tudi v akademski sferi, je treba vendarle reči, da sproža takšen postopek, ki v priročniku evropske provenience bržkone ne bi bil mogoč, določene pomisleke – vsaj glede kulturne različnosti). Šele po teh »pravilih« se Tötösy loti analize dveh feminističnih romanov z začetka stoletja, v kateri skozi vsebinsko analizo besedil komentira podrejen položaj in emancipirajoč se (literarni) glas žensk. Poleg načelnega etičnega imperativa vključevanja in pritegnitve nekaterih zunajliterarnih dejstev (zgodovinski položaj žensk) je ob tej analizi težko reči, kaj naj bi pravzaprav ta »aplikativna« študija pomenila v metodološkem okviru SEALC.

Naslednji odsek pa bi sploh težko označili kot aplikacijo kakršne koli metodologije: prinaša namreč sistematično preučevanje prevoda na temeljih polisistemskih teorije, ki opozarja na nujnost systemskega zajetja problematike; sestavljen je iz obsežnega (30 strani) abecednega »slovarčka« izrazov iz teorije prevoda. Ukvarjanje s prevodom Tötösy označi kot pomemben del literarne zgodovine in posebej pomembno raziskovalno področje primerjalne književnosti. V zadnjem razdelku pa se posveti aktualnemu razmerju literarne vede do elektronske dobe ter ugotavlja zastarelost in konzervativnost znanstvenikov. Križanje literarne vede z informacijskimi znanostmi ponuja neštete

nove poti, ki pa jih doslej ubira edino ELV (statistika, kognitivne raziskave). Nujnost povezovanja z novimi tehnologijami vidi Tötösy v tem, da te niso le orodja, ki bi olajševala stare načine raziskovanja, temveč gre za spreminjanje najširše kulture in vzorcev obnašanja, tudi umetnosti in literature; pri tem ko namreč informacijska doba razvija nova komunikacijska orodja, komunikacijo v temeljih preoblikuje (branje z zaslona že nadomešča tisk) – ravno zato empirično-sistemskega okvirja napeljuje k študiju literature v okviru kulture, medijev in komunikacije ter k skupinskemu delu. Hkrati bi hitra dostopnost faktografskih podatkov iz uporabnih podatkovnih baz morala dokončno odstraniti repetitivnost iz študij, ki se pojavlja zaradi nepoznavanja lastne stroke; s pomočjo okvira SEALC pa bi lahko literarna veda končno dosegla ustrezno znanstveno rigoroznost.

Zadnji Tötösyjev razmislek o repetitivnosti in nepoznavanju teoretske tradicije je lahko dobra iztočnica za razmišljanje o okviru SEALC, kot nam je tu predstavljen: kot smo že videli, ne gre za homogene pristope. V praksi je celo tako, da se omenjeni pristopi med seboj pogosto »ignorirajo«, kar pomeni ne le, da se protagonisti medsebojno ne citirajo, temveč da ni niti kaj prida bibliografskih navedkov (npr. ELV – polisistemska teorija ali sociologa Bourdieu – Luhmann). V resnici je mogoče pritrditi Tötösyju, da imajo vse te smeri mnogo več skupnih potez, kot bi si morda same želele priznati. A spet ne toliko, in o tem pričajo tudi »case studies«, da bi jih mogli razumeti kot enovit teoretično metodološki okvir, ki naj popelje komparativistiko iz globoke krize njene družbene relevantnosti – pa četudi skoraj ni dvoma, da bo okvir SEALC v svojih mnogih različicah (p)ostal ena od vodilnih paradigem preučevanja literature v prihodnosti.

Tötösy je morda v svoji knjigi – bolj kot si je sam želel – premaknil težišče raziskovanja v smer splošnejših kulturnih študij, četudi se zaveda nevarnosti takega stapljanja disciplin. Hkrati se vsaj ob empiričnem raziskovalnem okviru vendarle poraja tudi vprašanje, ali je metodologija družbenih ved res ustrezna rešitev za disciplino, katere *differentia specifica* je bila doslej tudi raziskovalna metoda, ki je vendarle upoštevala tudi intuitivne dejavnike.

Tötösy probleme in protislovja svoje komparativistične prenovne rešuje s širokim pogledom in klasično komparativistično erudicijo. Z njo na eni strani rešuje svoj nehomogeni in eklektični priročnik¹¹ (nesorazmerje med teoretičnim in praktičnim delom, neenotne predstavitev smeri v okviru SEALC, nenavadna poglavja, npr. slovar prevodnih terminov ali pravila za obnašanje moških do žensk). Po drugi strani pa s svojo širino – bržkone nenamerno – kaže še na nekaj drugega: da namreč tudi timsko delo brez humanističnih eruditov starega kova na področju literature ne more obroditi resnično pomembnih sadov.

OPOMBE

¹ Med klasičnejše preglede v devetdesetih lahko štejemo tudi knjigo celovškega komparativista Petra V. Zime *Komparatistik* (Tübingen: Francke, 1992. UTB 1705), ki poleg specifično regijskega medkulturnega prispevka (Alpe-Adria) prinaša predvsem tradicionalne komparativistične teme: tipološko in genetsko raziskovanje, primerjalno raziskovanje recepcije, literarni prevod ter probleme

periodizacije in zgodovine literarnih zvrsti; na drugi strani pa problematiko različnih komparativističnih šol ter razmerja primerjalne književnosti do estetike, obče literarne vede, družbenih ved in nacionalnih literarnih ved.

² Tötösy se tu obregne ob razvpito Bernheimerjevo poročilo in izjavo Bassnetove, da je v nekem smislu primerjalna književnost mrtva; če to velja za tradicionalne centre, Francijo, Nemčijo in ZDA, je po Tötösyjevem mnenju drugod disciplina v polnem razmahu.

³ Omenjena načela vsebuje tudi Tötösyjev spis *Towards a Comparative Cultural Studies*, objavljen v *Primerjalni književnosti* 1999/2, str. 85-102

⁴ Ob problem prisilnega poenotenja metode se obregne tudi recenzent Thomas Wägenbaur v *Arcadii* 1999/2, str. 438-440; vendar je Tötösyjevo vztrajanje na enotni metodologiji mogoče razumeti v sklopu njegovega »boja«
proti marginalizaciji discipline.

⁵ Konstruktivizem je nedvomno podlaga Empirične literarne vede S. J. Schmidta in skupine NIKOL, ne pa tudi ostalih usmeritev, ki jih Tötösy vplete v SEALC. Za biološko podlago konstruktivizma gl. Maturana, Humberto R.; Varela, Francisco J.: *Drevo spoznanja*. Ljubljana: Studia humanitatis, 1998; in odlično epistemološko monografijo Ernsta von Glasersfelda *Radical Constructivism. A Way of Knowing and Learning*. London, Washington D.C.: The Falmer Press, 1995.

⁶ Več o ELV gl. Schmidt, Siegfried J.: *Grundriss der Empirischen Literaturwissenschaft*. Band 1&2. Braunschweig/Wiesbaden: Vieweg, 1980; in tudi druge spise v okvirju skupine NIKOL.

⁷ Bourdieu, Pierre: *The Rules of Art: Genesis and Structure of the Literary Field*. Prevod Susan Emanuel. Stanford: Stanford University Press, 2000.

⁸ Opomniti je treba, da večina pregledov še ne upošteva novejših knjige, v kateri se Luhman eksplicitno ukvarja z umetnostjo in tudi literaturo kot socialnim sistemom in katere angleški prevod je izšel leta 2000: Luhmann, Niklas: *Art as a Social Systems*. Prevod Eva M. Knodt. Stanford: Stanford University Press, 2000.

⁹ Poudarjeno povezavo med teorijo in aplikacijo že v naslovu kaže tudi obsežen in pomemben zbornik *The Systemic and Empirical Approach to Literature and Culture as Theory and Application*. Ur. Steven Tötösy de Zepetnek and Irene Sywenky. Edmonton: University of Alberta, Research Institute for Comparative Literature, 1997.

¹⁰ Tudi ta interpretacija posredno kaže na eklektičnost Tötösyjevega SEALC okvira: upoštevati moramo, da se je denimo Schmidtova ELV interpretaciji v celoti odrekla.

¹¹ Podoben očitek naslovi pred leti Evald Koren tudi srbskemu komparativističnemu pregledu Z. Konstantinoviča, čeprav gre tam za manj izstopajoče dejavnike (Koren, Evald: Zoran Konstantinović, Uvod u uporedno proučavanje književnosti, PK 1985/1, str. 76-80.)

Marijan Dovič